

ПИРОЖКОВ

Сергій Іванович — академік НАН України, віце-президент НАН України, голова Секції суспільних і гуманітарних наук НАН України

ХАМІТОВ Назім Віленович — доктор філософських наук, професор, провідний науковий співробітник Інституту філософії ім. Г.С. Сковороди НАН України

УКРАЇНСЬКЕ СУСПІЛЬСТВО НА ШЛЯХУ КОНСОЛІДАЦІЇ

У статті розглянуто проблеми методології визначення суспільної консолідації та її сутнісних ознак, проаналізовано стан суспільної консолідації в Україні, її проблеми та потенційні можливості; окреслено кроки до побудови актуальної для сучасного українського суспільства моделі консолідації та стратегій її набуття.

Ключові слова: суспільна консолідація, суспільна конфронтація, метаантропологічний потенціалізм, ноосферні цивілізації.

Суспільна консолідація та суспільна конфронтація: проблема методології

Щоб бути суб'єктом історії і геополітики, Україна має втілювати власний цивілізаційний проект, який зумовлює стратегію її вільної, гідної та ефективної реалізації у світі через гідну самореалізацію її громадян. Очевидно, що втілення такого проекту неможливе без *суспільної консолідації*.

Суспільна консолідація — не просто основа стабільності будь-якого суспільства, вона є рушійною силою його розвитку, в тому числі — виходу з будь-яких криз. Свого часу саме суспільна консолідація дала змогу Сполученим Штатам Америки завершити громадянську війну ефективною цивілізаційною трансформацією, подолати Велику депресію; Фінляндії — відстояти свою ідентичність і вийти до економічного й соціального процвітання; Японії — відродитися після поразки у Другій світовій війні і стати на шлях світового лідерства у низці інноваційних галузей науки й техніки.

Тому очевидно, що Україна, яка перебуває у доволі кризовому становищі, виступаючи одним із центрів глобальної гібридної війни, як ніколи потребує суспільної консолідації.

Якою може бути методологія осмислення такої консолідації?

Застарілі, але, на жаль, живучі методологічні стереотипи «історичного матеріалізму» і «наукового комунізму» — чи у чистому вигляді, чи в прихованих, замаскованих формах — є неспроможними не просто тому, що існує закон про декомунізацію, а тому, що вони зовсім не працюють у нових умовах. Поділ

суспільного життя на «економічний базис» і відносно самостійну «духовно-культурну надбудову», визнання дієвості *антагоністично-конфронтаційного розв'язання суспільних суперечностей*, домінанта принципу соціоцентризму над людиноцентризмом — усе це суперечить фундаментальним тенденціям розвитку сучасного цивілізованого світу, де людина, її права, самореалізація та гідність виступають вищою цінністю і головним акцентом.

Нові виклики потребують нових методологій. Методологій, які не будуть ідеологічно заангажованими, обґрунтовуючи правильність лінії чергової «партії влади», а стануть стратегічними інструментами змін на краще для *всього суспільства* і для *кожної людини* в суспільстві. Без адекватних сучасних методологій — інструментів мислення та дії, які поєднують гуманітарну науку і владу, суспільство може потрапити у пастки системної зовнішньої маніпуляції або маніпуляції внутрішньої — якщо маємо розвинений олігархат.

Цілком очевидно, що обидві форми маніпуляції спотворюють саму можливість справжньої консолідації. В їх основі також лежать певні методологічні підходи, проте вони формуються всупереч інтересам більшості громадян і є згубними для суспільства, адже спричинюють консолідацію окремих груп, а не громадян усієї країни. Часто-густо саме такі підходи, що діють за століттями перевіреним принципом розділення й володарювання, є доволі дієвими елементами гібридної війни.

Отже, сьогодні є потреба в нових методологіях консолідації, які не лише ефективно і гуманістично відповідають на нові виклики, а й протидіють як застарілим, так і новітнім «гібридним» методологіям, що провокують спотворені способи мислення та взаємодії.

Чи може нинішня вітчизняна гуманітарна наука запропонувати ефективні нові методології, здатні виконувати ці завдання? Вважаємо, що так. Однією з таких методологій може бути розроблений авторами статті *метаантропологічний потенціалізм* — методологія розвитку потенціалу людини, нації, людства від буденних до вищих життєвих проявів, що розвиває ідеї відомих

українських та зарубіжних учених В. Франкла, М. Шелера, В. Вернадського, В. Шинкарука і вже була успішно застосована для осмислення цивілізаційного проекту України, який робить нашу країну суб'єктом історії [1].

Нагадаємо, що потенціалізм — це методологія, головним принципом якої є оцінка можливостей, «які закладені в тій чи іншій системі і... за відповідних умов можуть бути реалізовані» [2, с. 9], а метаантропологія — методологічна стратегія, основана на визнанні того, що в індивідуальному й суспільному житті людини є не лише буденні, а й граничні (межові) і вищі духовно-моральні позамежні стани та якості, в яких розкриваються можливості людини [3, с. 207, 212; 4]. Поєднання цих методологій є доволі продуктивним — потенціалізм набуває гуманістичного наповнення, а метаантропологія долає відстороненість від реалій розвитку людини і суспільства [4].

Згідно з метаантропологічним потенціалізмом, слід спочатку прояснити параметри наявного буття соціальної системи і людини в цій системі, а також осмислення їх потенцій. Уже на цій основі можна будувати модель соціальної системи — проект її метаграничного (позамежного) буття, як такий, що не буде ні утопічним, ні занадто приземленим. Наступним етапом є створення стратегій втілення цієї моделі, які потребують граничного зусилля громадян країни, проте таке зусилля є усвідомленим і осмисленим, а тому продуктивним.

Нашою метою є аналіз наявного стану суспільної консолідації в Україні, її проблем і потенцій, побудова моделі консолідації, яка є актуальною для сучасного українського суспільства, та стратегій її набуття. Це потребує визначення суспільної консолідації та її сутнісних ознак. Однак перед тим, як звернутися до цього, *слід констатувати наявність у будь-якому суспільстві як консолідаційних, так і конфронтаційних процесів.*

Дійсно, немає жодного суспільства, яке перебуває в стані абсолютної конфронтації або абсолютної консолідації. Завжди спостерігаємо соціальну систему, що складається з цих двох процесів при *домінанті якогось одного з*

них. При цьому нам завжди хочеться повністю подолати конфронтацію і утвердити абсолютну консолідацію, особливо у кризових станах розвитку суспільних систем.

Проте таке бажання може бути доволі небезпечним. *Набуття абсолютної консолідації означає тоталітаризм.* В умовах відкритого суспільства навряд чи можна говорити про повний перехід від конфронтації до консолідації — це означало б руйнацію живої діалектики системи «опозиція — влада», яка є фундаментальною умовою демократії. Це зумовлює необхідність осмислювати не *перехід до консолідації*, і навіть не шлях її набуття, а *шлях її розвитку*.

Отже, поруч з консолідацією в суспільстві завжди маємо конфронтацію. У певних виявах вона може бути навіть каталізатором консолідації. При цьому існує межа, за якою маємо конфронтацію, яка руйнує і консолідацію в соціальній системі, і соціальну систему як таку. Це особливо небезпечно в кризових умовах (фінансово-економічна криза, війна тощо). Чи маємо небезпечну межу конфронтації в сьогоdnішній Україні, в якій поєднано декілька кризових ситуацій? Слід відповісти ствердно. Саме тому ми маємо сьогодні говорити про *подолання конфронтації*, розуміючи при цьому *саме небезпечну міру* конфронтації.

Проте, описуючи наявний стан соціальної системи України, варто робити акцент не тільки на небезпечних проявах конфронтації, які слід подолати, а й на тих формах консолідації (нехай недостатніх і недосконалих), які все ж є і які ми будемо вдосконалювати, пропонуючи ідеальну модель. При цьому потрібно враховувати ту обставину, що стан гібридної війни, в якому сьогодні перебуває Україна, актуалізує як конфронтаційні, так і консолідаційні процеси. По суті, гібридна війна та масштабне наростання бідності населення постають каталізаторами цих суперечливих процесів. Про це ми ще поговоримо далі, а зараз варто усвідомити необхідність набуття не лише кількісних параметрів консолідації, а й її *якості*.

Йдеться про таку якість консолідації, коли вона не суперечить демократичному устрою

країни та гуманістичним принципам і одночасно сприяє її інноваційному розвитку, що робить країну суб'єктом і власної, і світової історії.

Суспільна консолідація у звичайних і кризових умовах

Суспільну консолідацію можна розуміти як єдність соціуму на основі *спільних цінностей і спільної мети*.

Таке визначення вказує на значущість *саме світоглядного компонента* задля консолідації економічної, політичної, військової тощо — *адже люди можуть відчувати справжню спорідненість і довіру лише на спільній ціннісній основі*. У продуктивній суспільній консолідації світоглядний компонент максимально задіяний, це робить її не формальною чи випадковою, а глибинною і стратегічною.

Вище ми поставили питання про міру конфронтації, за якої вона стає небезпечною. Тепер те саме питання слід поставити щодо консолідації. Якою є необхідна міра консолідації соціальної системи для її існування у звичайних та кризових умовах? Це питання є вкрай актуальним для сучасної України, яка внаслідок як зовнішніх, так і внутрішніх причин є кризовим суспільним організмом.

Логічно припустити, що міра консолідації у кризових умовах має бути більшою, ніж у звичайних. Однак у чому не кількісна, а *якісна* відмінність консолідації у звичайних і кризових умовах? У традиційних соціумах — до настання епохи гібридних воєн і гібридного світового порядку — ця відмінність виражалася у простому наростанні субординації, яка за певною межею починала однозначно домінувати над координацією як вільним партнерством та співпрацею і зумовлювала більшу згуртованість і мобілізованість у процесах подолання кризових ситуацій та станів на основі *наростання авторитарності влади*.

Це значною мірою стосується і сучасного кризового суспільства. При цьому ми можемо говорити про те, що в сучасному кризовому соціумі координація як принцип суспільної взаємодії може бути подеколи й *більш ефективною*,

ніж субординація, прикладом чого в Україні є волонтерство. Більше того, у низці ситуацій саме домінанта координації є умовою плідного вирішення проблем.

Якісна відмінність консолідації сучасної демократичної соціальної системи у звичайних та кризових умовах полягає в тому, що у звичайних умовах маємо *відносну рівновагу* координації та субординації, тоді як у кризових умовах залежно від завдань і проблем маємо *субординативно-координативну турбулентність* — продуктивна консолідація визначається вираженою піковою домінантою то субординації, то координації.

Така субординативно-координативна турбулентність може бути керованою, а може бути стихійною. У першому випадку маємо формування стратегій, які дозволяють приборкати граничні прояви субординації і координації. У другому — стихійність процесів «пікових коливань» субординації і координації призводить до розхитування всієї соціальної системи; за певною межею настає хаос, що загрожує самому існуванню соціуму.

Саме другий варіант у вигляді повторюваних ситуацій доволі часто спостерігається у сучасному кризовому українському суспільстві. Можливі два виходи з цього — або *посилення й домінування субординації*, як це традиційно відбувається, або створення *субординативно-координативної цілісності* з контрольованою турбулентністю «пікових коливань» як субординації, так і координації.

Консолідація країни в контексті сучасної світової цивілізації: плідність концепту «ноосфера»

Консолідація того чи іншого суспільства передбачає не лише *внутрішню* консолідацію цього суспільства, а й консолідацію *зовнішню* — міжнародну. Така консолідація означає *цивілізаційне єднання* з іншими країнами, що викликає бажання асоціювати її з глобалізацією. Проте чи завжди глобалізація є консолідацією? Враховуючи суперечливість процесу глобалізації, який значною мірою призводить

до зубожіння одних країн і гіперзбагачення інших та спричинює екологічну кризу, цей процес можемо називати *всесвітньою інтеграцією*, але не консолідацією.

Консолідація означає щось більше, ніж інтеграція, — це не просто економічні зв'язки, кооперація, що потребують компромісів, а й ціннісне, гуманітарне єднання, яке неможливе без *консенсусу*. Набуття консенсусу потребує взаємодії під впливом не волі до влади, а волі до пізнання та творчості, волі до свободи і розуміння Іншого. Маємо єднання, зумовлене *розумом*, який обмежує волю до влади і жагу збагачення, захищаючи й розвиваючи людяне в людині.

Тут цілком доречно згадати запропоновану В.І. Вернадським ідею ноосфери (сфери розуму) — третьої фази розвитку Землі після геосфери (неживої природи) та біосфери (живої природи) [5]. На цій основі органічним видається концепт *ноосферної цивілізації*, який може стати доволі конструктивним для осмислення процесів *всесвітньої консолідації* не лише в сучасній Україні, а й у будь-якій країні світу. Постановка питання про ноосферну цивілізацію означає проект глобалізації «з людським обличчям», глобалізації, основаної на ідеї і практиці розумного, мудрого світоустрою, в якому наддержави не розвиваються за рахунок обертання інших держав на об'єкти маніпуляції у вигляді геополітичних буферів чи джерел дешевих природних і людських ресурсів.

Ноосферна цивілізація — це проект глобалізації без геополітичного і соціокультурного домінування, без режисури постколоніального світу замість неокolonіального. У результаті саме ноосферна цивілізація стає протидією світу гібридних воєн і гібридного світоустрою. Вона породжує глобалізацію як *всесвітню консолідацію* — синергійну співтворчість країн на основі спільних гуманістичних цінностей. Для В.І. Вернадського вона передусім проявляється у знищенні воєн і голоду, що є першим проявом людства як цілісності.

Ноосферна цивілізація, яка відкриває шлях докорінних гуманістичних змін, може бути осмислена як корелят ключового поняття ме-

таантропології як теорії розвитку людини [3, с. 207–212; 4] — «метагранічне (поза межне) буття людини» [3, с. 67–68; 4, с. 202–268], що визначається як вимір людського буття, який створюється не просто волею до пізнання і творчості, а волею до любові, свободи і розуміння Іншого, тобто волею до гуманістичних інновацій, в яких людина може бути тільки метою, а не засобом будь-якої консолідації.

У координатах соціальної метаантропології можемо говорити про консолідацію, мета якої — «не прагнення до світового військового або цивілізаційного панування, а об'єднання світу у вільну, по-справжньому демократичну *культурну цілісність* на основі цінностей духовного зростання, соціальної відповідальності, толерантності, екологічної безпеки та економічного вдосконалення, що означає вихід на новий *онтологічний* рівень еволюціонування» [6, с. 100]. Це означає глибинну гуманістичну трансформацію людського буття. В.І. Вернадський знову і знову звертається до необхідності і можливості такої трансформації, заявляючи, що вид *Homo sapiens* — зовсім не вершина еволюції, і людина майбутнього буде значно відрізнятися від сучасної. Йдеться передусім про моральну, розумову й духовну відмінність, тоді як біологічна виступатиме лише передумовою цього [5].

Саме гуманістичний, духовний розвиток людини постає і метою, і сенсом будь-якої консолідації. Людиновимірність консолідації країни і розумна відкритість проектам консолідації інших країн — важливі критерії продуктивності консолідації суспільного процесу в Україні та за її межами.

Суспільна консолідація, суспільна єдність та суспільне партнерство

Важливо зрозуміти співвідношення понять «суспільна консолідація», «суспільна єдність» та «суспільне партнерство». Вони є близькими, але не тотожними. «Суспільна консолідація» означає певний процес, тоді як «суспільна єдність» виражає, скоріше, результат. Порівняймо поняття «консолідована спільнота» і

«єдина спільнота». Перше окреслює не лише динамічність взаємодії членів спільноти, а й натякає на суб'єкт-суб'єктні стосунки у цій взаємодії. «Суспільне партнерство» постає способом розгортання суспільної консолідації у демократичному суспільстві. Партнерство тут є важливою умовою свободи, рівноправності й підпорядкованості праву в процесі набуття й розгортання консолідації.

У сучасній Україні існує консолідація за межами партнерства і демократії, породжена *викривленими суб'єкт-суб'єктними стосунками*, які реалізуються з домінантою маніпуляції, стають тінню владною взаємодією, домовленостями сучасних феодалів між собою та з владою. Ця консолідація є викривленою тому, що вона є консолідацією не всього суспільства, а окремих груп, причому вороже налаштованих одна щодо одної (політичні партії, блоки тощо). Така консолідація є лише солідаризацією — інтеграцією проти спільного ворога (або штучно створеного образу ворога), а не єднанням заради спільної творчої мети.

Підміна консолідації солідаризацією сьогодні успішно використовується творцями й маніпуляторами гібридної війни, які роздмухують внутрішні конфлікти у суспільстві, штучно нарощуючи й підсилюючи їх. У результаті в українському суспільстві значною мірою спостерігається *штучна конфронтація*. Це не означає, що в Україні немає причин конфронтації, які є результатом розвитку історії країни, тобто об'єктивними, проте штучна конфронтація залишається панівною.

Це потребує більш глибокого прояснення. Однак перед тим визначимо, що таке конфронтація, і розглянемо її типологію.

Суспільна конфронтація: від суспільної суперечності і суспільного напруження до суспільного конфлікту

Цілком очевидно, що суспільна конфронтація є протилежністю суспільної консолідації. При цьому не менш очевидно, що несправжні, викривлені форми консолідації знову і знову породжують конфронтацію.

Однак що таке суспільна конфронтація за своєю суттю? На відміну від консолідації *суспільна конфронтація постає як зіткнення індивідів та соціальних груп на основі протилежних цінностей і переконань*. Суспільна конфронтація — це протистояння не лише на рівні індивідів і соціальних груп, а й на рівні країн та їх союзів. Остання конфронтація є найбільш небезпечною, саме вона у ХХ ст. породжувала світові війни.

У своєму розвитку конфронтація проходить шлях від суспільної суперечності і суспільного напруження до суспільного конфлікту. Важливо усвідомити не лише те, що суспільна суперечність — найм'якша форма конфронтації, а й те, що суперечність може бути як конструктивною, так і деструктивною. У разі конструктивної суперечності у соціумі протилежності, які її складають, *прагнуть до взаємодії* [3, с. 171], тому її розв'язання веде до розвитку соціальної системи, в тому числі до розвитку консолідації. Така суперечність не породжує конфронтації, навпаки, оздоровлюючи консолідацію своїм розв'язанням, руйнує саму можливість конфронтації.

Деструктивна суспільна суперечність, або антагонізм, — це взаємодія протилежностей, які налаштовані на знищення одна одної. У нашому випадку за цим завжди стоять соціальні суб'єкти, що не приймають цінностей Іншого, а тому вважають його чужим і ворожим. Конфронтація починається саме з такої суперечності, і якщо вона досягає рівня *суспільного напруження*, це може істотно загальмувати розвиток країни.

Якщо ж на основі соціального напруження виникає *суспільний конфлікт*, суспільство опиняється у стані, коли воно може бути скаліченим і відкинутим у минуле, що на рівні країни призводить до гальмування її розвитку, а в підсумку — до втрати ідентичності та незалежності.

Штучність і природність конфронтації в Україні

На жаль, подібні конфронтаційні процеси в Україні як соціальній системі маємо в тривожному обсязі. Зауважимо, що вони можуть бути

як штучні, так і об'єктивно-історично зумовлені. При цьому **штучна зумовленість конфронтаційних процесів в українському суспільстві домінує**. Однак ця штучна зумовленість, яка спричинює низку штучних конфронтаційних процесів з досить важкими наслідками, сама є результатом зовсім не штучної конфронтації. Це фундаментальна конфронтація *між олігархатом і народом України*.

Прагнучи витіснити усвідомлення цієї конфронтації з суспільної свідомості, приховати сам факт її існування та зміцнити свою економічну і політичну владу, сучасний олігархат в Україні створює *штучні конфронтаційні протистояння* між різними політичними силами, спільнотами і навіть регіонами. З іншого боку, причиною цих штучних конфронтаційних протистоянь в українському суспільстві є доволі природні конфронтаційні протистояння в середовищі олігархату, які час від часу досягають пікових рівнів.

У результаті в суспільстві знову і знову виникають питання, розтиражовані мас-медіа, які роз'єднують, деконсолідує суспільство. Прикладом є й відоме «мовне питання», яке піднімається політичними гравцями з різних позицій, але з однією метою — відволікти громадян від реальних проблем, використати енергію їх невдоволення та штучно активізованої ксенофобії за класичною формулою «розділяй і володарюй».

Тут слід усвідомити три ключові обставини.

1. Провокуючи конфронтацію в суспільстві, олігархат створює таку систему відносин субординації та координації, коли вони заважають одна одній. У результаті субординація стає слабкою і неефективною або занадто жорсткою, а координація — надто стихійною. У такому зіткненні цих комунікативних процесів виникає можливість нелегітимного (псевдолегітимного) привласнення й перерозподілу капіталу.

2. Олігархат прагне довести рівень штучної конфронтації у суспільстві від суспільних суперечностей до суспільного напруження — і не більше. Рівень суспільного конфлікту йому зазвичай не потрібен, адже він може зруйну-

вати економічний і демографічний базис суспільства, на якому олігархат живиться. Проте за певною межею провокування суспільного напруження суспільний конфлікт виникає з необхідністю.

3. В умовах гібридної війни в Україні олігархат доволі консолідований і налаштований легітимувати своє панівне становище у правовому полі. Це неминуче підсилює його конфронтацію з народом до суспільного напруження й може спричинити вкрай небезпечний — не тільки для олігархату, а й для всієї Української держави — суспільний конфлікт. В атмосфері гібридної війни внутрішній суспільний конфлікт може бути фатальним. Тому гранично актуалізується роль інтелектуалів-гуманітаріїв (учених, волонтерів, суспільних і державних діячів), які здатні прояснити і олігархату, і більшості суспільства **необхідність консолідації на основі консенсусу всіх соціальних, етнокультурних і політичних груп України** заради спільної перемоги на кризовому етапі та гідного життя сьогодні і в майбутньому.

Які можливості подолання передумов суспільного конфлікту й актуалізації загальної консолідації в умовах України як кризового соціуму? Дуже важливим є усвідомлення громадянським суспільством та його лідерами невідворотності конфронтації олігархату і народу України та соціального напруження, породженого цією базовою конфронтацією.

Повне подолання передумов соціального конфлікту в сучасній Україні передбачає вихід за межі неофеодального олігархічного соціуму у справді відкрите демократичне суспільство рівних можливостей і гідної самореалізації людини. Чи можна створювати подолання конфронтаційних процесів без *повного* звільнення від олігархату та його влади? Так, уже зараз — через усвідомлення, що справжнє розв'язання суспільних суперечностей єдино можливе через консолідовану суспільну дію, без доведення їх до конфліктів та антагонізмів. У цьому головний критерій продуктивності консолідації в нинішньому соціумі — і звичайному, і кризовому. **А головним суб'єктом продуктивної консолідації сьогодні може бути переду-**

сім громадянське суспільство, яке актуалізує координативний вимір суспільної взаємодії — такий необхідний у сучасному кризовому стані України.

Тепер важливо усвідомити характер суспільної консолідації у тоталітарному, авторитарному й демократичному суспільстві — для недопущення тих непродуктивних форм суспільної консолідації, які були сформовані в минулому і в різних атавістичних формах виявляються сьогодні.

Суспільна консолідація: тягар минулого і виклики сьогодення

Слід констатувати, що залежно від історико-політичної ситуації маємо виражені відмінності консолідації в суспільстві. Консолідація проявлятиме себе зовсім по-іншому в тоталітарному, авторитарному й демократичному суспільстві.

Консолідація у тоталітарному суспільстві завжди зумовлена ідеологією «єдино правильних» цінностей і жорсткою конфронтацією з «ворогами народу». Більше того, жорстка конфронтація в тоталітарному суспільстві стає необхідною умовою консолідації. Така конфронтація постає як суспільний антагонізм: умовою консолідації є теорія і практика знищення, а в найкращому випадку — трудового перевиховання «ворогів народу», «шпигунів», «шкідників»; така теорія і практика виступає каталізатором консолідації.

Субординаційні процеси однозначно домінують над координаційними — і у звичайному, і у кризовому стані суспільства (при цьому постійно створюються штучні кризи, ситуації «боротьби проти» і «боротьби за», які виправдовують жорсткість командно-адміністративних методів і контролю). Консолідація в тоталітарному суспільстві є штучною, зумовлена «згори», проте більшість населення, передусім носії буденного світогляду, перебувають у стані *масової екзальтації* відносно вождя і постулатів домінуючої ідеології.

Консолідація в авторитарному суспільстві означає домінуючу волю лідера та його оточен-

ня в її організації, що супроводжується імітаціями діалогу з опозицією, яка не знищується, а просто відсувається у маргінальну сферу. На відміну від тоталітарного суспільства в авторитарному відсутня проголошена система «єдино правильних» цінностей, однак вона існує у прихованому вигляді — успішні суб'єкти авторитарного соціуму змушені демонструвати лояльність до системи цінностей лідера країни.

Взагалі, авторитаризм породжує систему імітацій, які укорінюються на рівні традицій та ритуалів і дозволяють «авторитетам» різних рівнів просувати «своїх» людей на ті чи інші рівні субординативної авторитарної піраміди. Зв'язки в цій піраміді і є реальною консолідацією суспільства, тоді як на рівні громадянського суспільства існує стихійно-координативна консолідація, яка *гранично посилюється*, коли сучасний авторитарний соціум вступає у кризові стани — субординативна піраміда авторитаризму з її системними імітаціями стає тим більше неадекватною, чим більше її суб'єкти прагнуть повноважень та влади.

Консолідаційні процеси у демократичному суспільстві зумовлені ціннісним плюралізмом і спільністю мети, яка не передбачає антагоністичного ставлення до опонента. Це робить таку консолідацію найменш штучною, адже вона стає доволі динамічною і розгорнутою, відповідає структурі суспільства та його розвитку, а процеси субординації та координації в ній збалансовані і відображують взаємодію держави й громадянського суспільства. Штучність консолідації у демократичному суспільстві буде зумовлена не внутрішніми, а зовнішніми причинами. У кризових умовах сучасного демократичного суспільства спостерігаються посилення, якісна зміна й мобілізація процесів як субординації, так і координації, що дозволяє успішно відповідати на виклики, породжені кризами.

Проблема в тому, що в сучасному українському суспільстві маємо олігархічний неофеодалізм, у якому демократичні риси змішалися з авторитарними. Це зумовлює складність побудови консолідації на засадах субординативно-координативної цілісності, яка може зробити

Україну переможцем у будь-якій системній кризі.

Розглянемо це докладніше.

Консолідація суспільства на демократичних і гуманістичних засадах: українські реалії

Констатуємо, що в сучасному цивілізованому світі маємо невідворотність демократичних і гуманістичних засад консолідації. Навіть у відверто авторитарних і тоталітарних країнах відбувається поєднання звичних примусово-маніпулятивних способів консолідації з демократичними або принаймні імітація та маскування під них.

Отже, якщо українці бажають увійти у цивілізований світ, їм треба обирати саме демократичний варіант консолідації навіть у сучасних кризових умовах. Олігархічний неофеодалізм, який є наслідком тоталітарного і посттоталітарного минулого України, має бути трансформований у демократичне суспільство.

Що це означає? Передусім підтримку гідної, добродійної людини, здатної не лише до компетентної діяльності з імунітетом до імітацій, а й до творення людяності і в духовно-культурному, і в економічному, і в політичному вимірах соціального буття — основних вимірах, де відбувається консолідація.

При цьому слід усвідомлювати, що консолідація країни — це консолідація не лише людей, а й інститутів та спільнот, серед яких найважливішими є держава і громадянське суспільство. Їх консолідація в Україні як демократичній країні потребує органічного поєднання субординації як основного принципу взаємодії в державі та координації як відповідного принципу громадянського суспільства. Як показано вище, така консолідація у кризових умовах соціуму — вимога часу. Саме консолідація держави і громадянського суспільства здатна зробити кризове українське суспільство конкурентоспроможним, породжуючи необхідний субординативно-координативний континуум.

Демократизм і гуманізм — не романтичні додатки суспільної консолідації в Україні, а го-

ловні її принципи, які зсередини наповнюють соціум збалансованістю вертикальних і горизонтальних зв'язків, породжуючи його ефективність, не даючи скотитися у крайності авторитаризму та анархії. Демократична і гуманістична консолідація українського суспільства передбачає толерантність до позиції Іншого і відстоювання своєї позиції не за допомогою прихованих чи явних маніпуляцій, а в публічних діалогах, де поважається гідність опонента і його право на світоглядну позицію та істину [7, с. 185–188].

І тут надзвичайно великою є роль гуманітарної інтелігенції в усвідомленні й актуалізації спільних цінностей та спільної мети українського суспільства. Зрозуміло, що інтелігенція в демократичній країні не може і не повинна просто *навіювати* громадянам ті чи інші цінності та образ мети, адже це призводитиме до рецидивів утопічної свідомості [7, с. 183–184]. Її роль — у вільному творенні ідей, концепцій, образів та модерації дискусій щодо їх продуктивності та втілення, в організації *світоглядно-го діалогу* в суспільстві.

Така роль і діяльність гуманітарної інтелігенції — важливий фактор конструктивної консолідації нашої країни, в тому числі у ви-

мірі національної безпеки. Не можна забувати, що налагодження світоглядного діалогу — передусім між регіональними політичними елітами, діалогу, «який ініціюють і організують представники інтелектуальної еліти, слід вважати фундаментальною умовою національної безпеки і сьогодні, і в майбутньому» [7, с. 187]. Сам факт такого діалогу, який долає «антагоністичне протистояння регіональних політичних еліт та груп, налаштованих на захоплення і володіння ресурсами країни» [7, с. 187], є важливим кроком у зміні іміджу України у світі і фактором забезпечення консолідації нашої країни з міжнародними партнерами.

При цьому сучасна українська гуманітарна інтелігенція не повинна бути *зряддям держави* для впливу на громадян, як це було за тоталітарних часів, вона має стати природним елементом громадянського суспільства, інтелектуальним посередником між ним і державою. Тоді світоглядні зміни, які мають відбутися *заради консолідації*, не обернуться на *чужорідне тіло суспільної свідомості*, як це було за тоталітарної і посттоталітарної доби, а стануть органічними щодо гуманістичного розвитку суспільства і особистості в суспільстві.

REFERENCES

[СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ]

1. Pyrozhkov S.I., Khamitov N.V. Civilization project of Ukraine: from ambitions to real opportunities. *Visn. Nac. Acad. Nauk Ukr.* 2016. (6): 45.
[Пирожков С.І., Хамітов Н.В. Цивілізаційний проект України: від амбіцій до реальних можливостей. *Вісник НАН України*. 2016. № 6. С. 45–52.]
2. Pyrozhkov S.I. *Labor potential in the demographic dimension*. (Kyiv: Nauk. Dumka, 1992).
[Пирожков С.І. *Трудовой потенциал в демографическом измерении*. К.: Наукова думка, 1992.]
3. *Philosophical anthropology*: Dictionary. (Ed. N. Khamitov). (Kyiv, 2016).
[*Философская антропология*: словарь. (Под ред. Н. Хамитова). К.: КНТ, 2016.]
4. Khamitov N. *Philosophy: existence, man, world. From metaphysics to metaanthropology*. (Kyiv, 2016).
[Хамітов Н. *Философия: бытие, человек, мир. От метафизики к метаантропологии*. К.: КНТ, 2016.]
5. Vernadsky V.I. *Scientific Thought as a Planetary Phenomenon*. (Moscow: Nauka, 1991).
[Вернадский В.И. *Научная мысль как планетное явление*. М.: Наука, 1991.]
6. Krylova S.A. Social metaanthropology as methodology of beauty research in social existence. *New Paradigm*. 2012. **104**: 92.
[Крилова С.А. Соціальна метаантропология як методология дослідження краси у суспільному бутті. *Нова парадигма*. 2012. Вип. 104. С. 92–103.]

7. *Civilization choice of Ukraine: the paradigm of thinking and action strategy*: national report. (Eds. S.I. Pyrozhkov, O.M. Maiboroda, Y.Zh. Shaygorodsky et al.). (Kyiv, 2016).

[*Цивілізаційний вибір України: парадигма осмислення і стратегія дії*: національна доповідь. (Ред. кол.: С.І. Пирожков, О.М. Майборода, Ю.Ж. Шайгородський та ін.). К.: НАН України, 2016.]

*S.I. Pyrozhkov*¹, *N.V. Khamitov*²

¹ Presidium of National Academy of Sciences of Ukraine (Kyiv)

² Skovoroda Institute of Philosophy of the National Academy of Sciences of Ukraine (Kyiv)

UKRAINIAN SOCIETY ON THE PATH OF CONSOLIDATION

The article deals with the problems of methodology for determining social consolidation and its essential characteristics, analyzes the state of social consolidation in Ukraine, its problems and potential opportunities; the steps for building a model of consolidation relevant to modern Ukrainian society and strategies for its acquisition are outlined.

Keywords: social consolidation, social confrontation, metaanthropological potentialism, noosphere civilizations.